Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 6 2026

XX ASRNING BIRINCHI CHORAGIDA O’ZBEKISTONDA TEATR SA’NATI

Qambarov Shuxrat Solijanovich
University of Business and Science magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada XX asrning birinchi choragida O‘zbekistonda teatr san’atining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar hamda ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilingan. Dastlabki professional teatr truppalarining tashkil topishi, jadidchilik harakatining teatr taraqqiyotiga ta’siri, milliy dramaturgiyaning rivojlanishi, davlat teatrlarining vujudga kelishi hamda professional aktyor va rejissyorlar tayyorlash jarayonlari yoritilgan. Shuningdek, teatr san’atining jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotidagi o‘rni va milliy madaniyat rivojiga qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan baholangan.

Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, teatr san’ati, jadidchilik, milliy dramaturgiya, professional teatr, teatr truppasi, ma’rifatparvarlik, aktyorlik san’ati, rejissyorlik, madaniy taraqqiyot.

Аннотация. В статье на основе исторических источников и научной литературы исследуются процессы становления и развития театрального искусства в Узбекистане в первой четверти XX века. Рассматриваются создание первых профессиональных театральных трупп, влияние джадидского движения на развитие театра, формирование национальной драматургии, организация государственных театров, а также подготовка профессиональных актёров и режиссёров. Особое внимание уделено роли театра в духовно-просветительском развитии общества и его значению в становлении национальной культуры.

Ключевые слова: Узбекистан, театральное искусство, джадидизм, национальная драматургия, профессиональный театр, театральная труппа, просветительство, актёрское искусство, режиссура, культурное развитие.

Taraqqiyot spektri

Abstract. This article examines the formation and development of theatrical art in Uzbekistan during the first quarter of the twentieth century based on historical sources and scholarly literature. It analyzes the establishment of the first professional theatre troupes, the influence of the Jadid movement on theatrical development, the emergence of national dramaturgy, the creation of state theatres, and the training of professional actors and directors. The study also evaluates the role of theatre in the spiritual and educational development of society and its contribution to the advancement of national culture.

Keywords: Uzbekistan, theatre art, Jadid movement, national dramaturgy, professional theatre, theatre troupe, enlightenment, acting, directing, cultural development.

Kirish.

XX asr boshlarida O‘zbekiston hududida professional milliy teatr san’atining shakllanishi jadidchilik harakati bilan chambarchas bog‘liq holda kechdi. Aynan shu davrda teatr ma’rifat tarqatish, jamiyatni isloh qilish va milliy ongni yuksaltirishning muhim vositasiga aylandi. Dastlabki professional teatr jamoasi 1913-yilda Toshkent shahrida havaskorlar guruhi sifatida tashkil topib, 1914-yildan boshlab muntazam faoliyat yurita boshladi. Dastlab "truppa" nomi bilan yuritilgan ushbu ijodiy jamoa keyinchalik "Turon" teatr truppasi nomi bilan tanildi va o‘zbek professional teatrining shakllanishida muhim o‘rin egalladi.

Turkiston Rossiya imperiyasi mustamlakasi bo‘lganligi sababli teatr faoliyatini tashkil etish va uni rasmiy ro‘yxatdan o‘tkazish murakkab jarayon hisoblangan. Teatr jamoalarining faoliyati hukumat nazorati ostida olib borilib, har bir spektaklni sahnalashtirish uchun maxsus ruxsat olish talab etilgan. Shunga qaramay, milliy ziyolilar teatrni xalqni ma’rifatga chorlash va ijtimoiy muammolarni ommaga yetkazishning samarali vositasi sifatida rivojlantirishga alohida e’tibor qaratdilar.

1913-yilning yoz oylaridan boshlab Toshkentda havaskor teatr jamoasi tomonidan dastlabki spektakllar namoyish etila boshlandi. Ushbu jarayonda jadid ma’rifatparvarlari, xususan, Toshkent ziyolilari faol tashkiliy va targ‘ibot ishlarini olib bordilar. Truppaning ilk

Taraqqiyot spektri

ommaviy tomoshalari poytaxt aholisi tomonidan katta qiziqish bilan kutib olindi hamda milliy teatr san’atining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi

O‘sha davrda Turkistonning boshqa shaharlarida professional o‘zbek teatr jamoalari hali shakllanmagan edi. Shu sababli Toshkentda tashkil etilgan ushbu teatr jamoasi milliy teatr tarixida yangi bosqichni boshlab berdi. Mazkur truppa faoliyati natijasida mahalliy dramaturglarning asarlari sahnalashtirildi, teatr orqali ma’rifatparvarlik g‘oyalari keng targ‘ib qilindi hamda xalq orasida zamonaviy madaniyatga qiziqish ortdi. Ayniqsa, jadid dramaturgiyasi namunalarining sahnaga olib chiqilishi milliy teatrning g‘oyaviy yo‘nalishini belgilab berdi va uning keyingi taraqqiyoti uchun muhim poydevor yaratdi.

Shunday qilib, XX asrning birinchi choragida professional o‘zbek teatrining vujudga kelishi nafaqat madaniy hayotdagi muhim voqea, balki milliy uyg‘onish jarayonining ajralmas qismi sifatida namoyon bo‘ldi. Teatr jamiyatni ma’rifatli qilish, milliy o‘zlikni anglashni kuchaytirish va zamonaviy g‘oyalarni ommalashtirishda muhim ijtimoiy institut vazifasini bajardi.

Natija va nazariya

1913-yil oxiridan boshlab Toshkentda milliy dramaturgiyaning dastlabki namunalaridan biri hisoblangan **"Padarkush"** dramasini sahnalashtirish ishlari boshlab yuborildi. Spektaklni tayyorlash jarayonida yangi usul maktablari atrofida shakllangan ma'rifatparvar ziyolilar va teatr havaskorlari faol ishtirok etdilar. Ularning asosiy maqsadi teatrni ko'ngilochar tomosha emas, balki xalqni ilm-ma'rifatga chorlovchi va zamonaviy g'oyalarni targ'ib qiluvchi madaniy maskanga aylantirishdan iborat edi.

Dastlab sahna asarini tayyorlash ishlari sekin kechgan bo'lsa-da, tajribali teatr mutaxassislarining jalb qilinishi natijasida mashg'ulotlar jadallashdi. Natijada 1914-yil fevral oyida "Padarkush" dramasi boshqa qisqa sahna asarlari va musiqiy dasturlar bilan birgalikda tomoshabinlarga taqdim etishga tayyor holga keltirildi. Bu esa o'zbek teatr san'ati tarixida yangi bosqichni boshlab berdi.

Taraqqiyot spektri

1914-yil 27-fevral kuni Toshkentdagi "Kolizey" teatr binosida professional o'zbek teatr jamoasining ilk rasmiy spektakli namoyish etildi. Ushbu tomosha bir necha qismlardan iborat bo'lib, unda dramatik asar, kulgili sahna ko'rinishi hamda milliy musiqa va badiiy chiqishlar uyg'unlashtirildi. Spektakl dasturining bunday shaklda tashkil etilishi tomoshabinlarning qiziqishini oshirish bilan birga, milliy san'atning turli yo'nalishlarini yagona sahnada namoyish etish imkonini berdi.

Mazkur spektaklning sahnalashtirilishi o'zbek professional teatrining tashkil topganligini amalda namoyon etdi. Chunki ushbu tomoshada dramaturgiya, aktyorlik mahorati, rejissyorlik va musiqiy ijro yagona badiiy tizim sifatida namoyon bo'ldi. Eng muhimi, teatr orqali jadidchilik harakatining ma'rifatparvarlik g'oyalari keng ommaga yetkazila boshlandi. Sahna asarlarida jaholat, eskicha qarashlar, oilaviy tarbiya, ilm-fan va zamonaviy ta'lim masalalari yoritilib, tomoshabinlarni ijtimoiy faollikka undash maqsad qilingan edi.

1914-yilgi ushbu spektakl nafaqat Toshkent, balki butun Turkiston madaniy hayotida muhim burilish yasadi. Shu voqeadan boshlab milliy teatr professional faoliyat yurituvchi madaniy muassasa sifatida shakllandi va keyingi yillarda Samarqand, Qo‘qon, Andijon hamda Farg‘ona vodiysining boshqa shaharlarida ham teatr jamoalarining tashkil topishiga kuchli turtki berdi. Natijada teatr XX asr boshlarida o'zbek jamiyatining ma'naviy-ma'rifiy taraqqiyoti hamda milliy uyg'onish jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylandi.

1915-yildan boshlab milliy teatr jamoasi o‘z repertuarini yangi o‘zbek dramaturgiyasi namunalari hisobiga muntazam boyitib bordi. Sahnaga oilaviy munosabatlar, ma'rifat, axloq, xotin-qizlar taqdiri va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni yorituvchi dramalar qo‘yildi. Bu asarlar orqali teatr tomoshabinni nafaqat badiiy-estetik jihatdan tarbiyalash, balki zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish va ma'rifatparvarlik g‘oyalarini keng targ‘ib etishni ham o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi.

Teatr jamoasi qisqa vaqt ichida professional ijodiy muassasa sifatida shakllanishga erishdi. Uning tarkibida aktyorlar, rejissyorlar va sahna tashkilotchilaridan iborat doimiy ijodiy guruh faoliyat yuritdi. Muntazam repertuar, o‘zining yozgi va qishki sahnalariga ega

Taraqqiyot spektri

bo‘lishi, spektakllarning reja asosida namoyish etilishi o‘zbek teatrining havaskorlik bosqichidan professional bosqichga o‘tayotganini ko‘rsatardi.

Mazkur teatr jamoasi faqat Toshkent shahri madaniy hayotidagina emas, balki butun Turkiston hududida zamonaviy teatr madaniyatining shakllanishiga katta ta'sir ko‘rsatdi. Uning faoliyati natijasida milliy dramaturgiya rivojlandi, aktyorlik va rejissyorlik maktabining dastlabki tajribalari yuzaga keldi hamda keyinchalik boshqa shaharlarda ham teatr jamoalarining tashkil etilishiga zamin yaratildi. Shu jihatdan ushbu teatrni O‘rta Osiyoda professional teatr san'atining rivojlanishida muhim bosqich sifatida baholash mumkin.

Biroq 1917-yilda Rossiyada yuz bergan siyosiy o‘zgarishlar Turkistondagi madaniy hayotga ham sezilarli ta'sir ko‘rsatdi. Hokimiyat almashinuvi natijasida milliy teatrning rivojlanish yo‘nalishi ham o‘zgardi. Avval shakllangan ma'rifatparvarlik va milliy uyg‘onish g‘oyalari yangi mafkuraviy talablar bilan almashina boshladi. Bu esa teatr repertuarining mazmuni, sahnalashtirilayotgan asarlar mavzusi va ijodiy faoliyatiga bevosita ta'sir ko‘rsatdi.

Shunga qaramasdan, teatr jamoasi o‘z faoliyatini to‘xtatmadi. Aksincha, mavjud sharoitdan kelib chiqib yangi sahna asarlarini tomoshabinlarga taqdim etishda davom etdi. Ayniqsa, kichik hajmli, bir pardali dramatik va musiqali pyesalarning sahnalashtirilishi teatr faoliyatining uzluksizligini ta'minlashga xizmat qildi. Bu jarayon o‘zbek teatr san'atining murakkab siyosiy vaziyatda ham yashab qolishi va keyingi rivojlanish bosqichiga o‘tishida muhim omillardan biri bo‘ldi.

Umuman olganda, 1915–1919-yillar o‘zbek professional teatrining shakllanish va mustahkamlanish davri bo‘lib, aynan shu yillarda uning tashkiliy asoslari, repertuar siyosati va milliy dramaturgiyaga tayangan ijodiy yo‘nalishi shakllandi. Keyingi davrda teatr san'atining rivojlanishi aynan ushbu tajribalar va ma'rifatparvarlik an'analari negizida davom etdi.

1920-yillarga kelib o‘zbek professional teatri rivojlanishida yangi bosqich boshlandi. Turli teatr jamoalarining birlashuvi natijasida davlat tasarrufidagi namunaviy teatr truppasi

Taraqqiyot spektri

tashkil etildi. Bu teatr jamoasi professional boshqaruv tizimi, muntazam repertuar va malakali ijodiy tarkib asosida faoliyat yuritib, o‘zbek teatr san'atining institutsional rivojlanishiga asos soldi. Aynan shu davrda sahna san'atida rejissyorlik, aktyorlik mahorati va spektakllarni badiiy jihatdan mukammallashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratildi.

Yangi tashkil etilgan teatr jamoasi faoliyatining asosiy yo‘nalishi xalq hayotiga yaqin bo‘lgan ijtimoiy muammolarni sahna orqali yoritishdan iborat edi. Shu maqsadda ma'rifatparvarlik, adolat, insoniylik, ayollar taqdiri hamda jamiyatdagi yangilanish jarayonlarini aks ettiruvchi dramatik va musiqali asarlar muntazam sahnalashtirildi. Bu spektakllar tomoshabinlarda zamonaviy tafakkurni shakllantirish, milliy madaniyatga qiziqishni oshirish va teatrning tarbiyaviy ahamiyatini kuchaytirishga xizmat qildi.

1920-yillarning boshlarida teatr faoliyatining yanada rivojlanishida ijodkor adib va dramaturglarning hissasi katta bo‘ldi. Milliy dramaturgiya namunalari bilan bir qatorda sahna uchun maxsus yaratilgan yangi asarlar repertuarga kiritildi. Natijada o‘zbek teatrining badiiy imkoniyatlari kengayib, sahna madaniyati va aktyorlik maktabi izchil rivojlana boshladi.

Shu bilan birga, milliy dramaturgiya hali to‘liq shakllanib ulgurmagani sababli repertuarda tarjima asarlar ham muhim o‘rin egalladi. Qardosh xalqlar dramaturgiyasi namunalarining sahnalashtirilishi o‘zbek aktyorlari va rejissyorlari uchun muhim ijodiy tajriba maktabi vazifasini o‘tadi. Bu jarayon teatr san'atining badiiy saviyasini oshirish va zamonaviy sahnalashtirish usullarini o‘zlashtirishga xizmat qildi.

O‘zbek teatrining professional rivojlanishida aktyor va rejissyorlar tayyorlash masalasiga ham katta e'tibor berildi. Shu maqsadda iste'dodli yoshlar markaziy teatr studiyalarida tahsil olish uchun yuborildi. Ular aktyorlik mahorati, sahna nutqi, rejissura va teatr nazariyasi bo‘yicha bilimlarni egallab, keyinchalik milliy teatr rivojiga munosib hissa qo‘shdilar. Bu esa o‘zbek teatrida professional kadrlar maktabining shakllanishiga mustahkam zamin yaratdi.

1927–1928-yillarga kelib yangi avlod aktyorlari va rejissyorlarining faoliyati natijasida sahnalashtirilayotgan spektakllarning badiiy darajasi sezilarli ravishda oshdi.

Taraqqiyot spektri

Milliy dramaturgiya bilan bir qatorda jahon dramaturgiyasi namunalarining ijodiy talqinda sahnalashtirilishi teatr repertuarini boyitdi. Natijada o‘zbek teatri zamonaviy sahna madaniyati talablariga mos ravishda rivojlanib, professional san'at muassasasi sifatida o‘z mavqeini mustahkamladi.

Shuningdek, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonga rus, ozarbayjon va tatar teatr jamoalarining gastrol safarlari ham milliy teatr taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko‘rsatdi. Ularning sahnalashtirish tajribasi, aktyorlik uslubi va rejissyorlik yondashuvlari mahalliy teatr jamoalari uchun amaliy maktab vazifasini bajardi. Biroq o‘zbek teatrining asosiy xususiyati shundaki, u xorijiy tajribani to‘liq ko‘chirib olmadi, balki milliy an'analar, xalq tomoshalari va jadidchilik g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirgan holda o‘ziga xos rivojlanish yo‘lini tanladi.

Umuman olganda, 1920-yillar o‘zbek professional teatr san'ati tarixida tashkiliy jihatdan mustahkamlanish, ijodiy jihatdan yuksalish va kadrlar tayyorlash tizimining shakllanish davri bo‘ldi. Aynan shu yillarda yaratilgan tajriba keyingi davrlarda milliy teatr san'atining izchil taraqqiy etishi uchun mustahkam poydevor vazifasini o'tadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, XX asrning birinchi choragi O‘zbekistonda professional teatr san’atining shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi bosqich bo‘ldi. Aynan shu davrda jadid ma’rifatparvarlari tashabbusi bilan havaskor teatr jamoalari professional teatr truppalariga aylandi, milliy dramaturgiya rivojlana boshladi va sahna san’ati xalqni ma’rifatga, taraqqiyotga hamda milliy o‘zlikni anglashga da’vat etuvchi muhim ijtimoiy institut sifatida shakllandi.

1913–1920-yillar davomida milliy teatrning tashkiliy asoslari yaratilib, ilk professional spektakllar sahnalashtirildi, teatr repertuari boyitildi va aktyorlik hamda rejissyorlik maktabining poydevori qo‘yildi. 1920-yillarda davlat teatrlarining tashkil etilishi, professional kadrlar tayyorlash tizimining yo‘lga qo‘yilishi hamda xorijiy teatr tajribalarining o‘zlashtirilishi o‘zbek teatr san’atining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qildi.

Taraqqiyot spektri

Shuningdek, teatr san’ati bu davrda nafaqat madaniy hodisa, balki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy va ma’rifiy islohotlarning faol targ‘ibotchisiga aylandi. Sahna asarlarida xalq hayoti, ma’rifat, ayollar erkinligi, milliy uyg‘onish, adolat va zamonaviy taraqqiyot g‘oyalari keng yoritildi. Natijada teatr o‘zbek xalqining madaniy taraqqiyotida, milliy ong va estetik tafakkurini shakllantirishda muhim o‘rin egalladi hamda keyingi davr professional teatr san’atining rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Раҳмонов З. Ўзбек театри тарихи (XVIII асрдан XX аср аввалигача ўзбек театр маданиятининг тараққиѐт йўллари). – Тошкент, 1968. – Б. 109.
2. Қодиров М. Ўзбек халқ томоша санъати. – Тошкент, 1981. – Б. 56.
3. Ўзбекистоннинг янги тарихи. Туркистон чор Россияси мустамлакачилиги даврида. – Тошкент: Шарқ, 2001. Т.1. – Б. 548.
4. Ризаев Ш. Саҳна маънавияти. – Тошкент: Маънавият, 1997. – 175 б; Постовский Б. А. Ўзбек театрининг тарихи / Инқилоб. – 1922. – №3. – Б. 12–16.
5. Ўнгбаева Б. Ўзбекистонда театр санъати тарихи ҳақида баъзи мулоҳазалар / “Ўзбекистонда археология ва этнология фанларининг тараққиѐти ва истиқболлари” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Тошкент, 2012. – Б. 272–276
6. Зиѐева Д. Ҳ. Фарғона водийси шаҳарларида анъанавий халқ томошалари / Фарғона водийси тарихи янги тадқиқотларда. Республика илмий-амалий анжумани материаллари. – Андижон, 2015. – Б. 301.

Taraqqiyot spektri